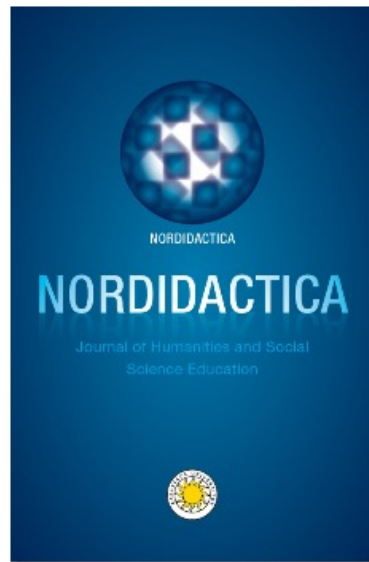

Hur förmedlas kristendomen i läromedelstexter för gymnasieskolan? En ideologikritisk analys

Viktor Aldrin & Emilia Aldrin

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2018:2

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2018:2

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Hur förmedlas kristendomen i läromedelstexter för gymnasieskolan? En ideologikritisk analys

Viktor Aldrin* & Emilia Aldrin**

* Pedagogiskt arbete i utbildning och samhälle (PAUS), Sektionen för lärarutbildning, Högskolan i Borås.

** Centrum för lärande, kultur och samhälle (CLKS), Akademin för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad.

Abstract: This study aims at investigating how the image of the religion of Christianity is constructed in Swedish textbooks for the Upper Secondary School (gymnasieskolan), with a specific focus on the perspective from which the text considers the religion and how this perspective creates possibilities for and limitations of pupils' identification. Introductions of Christianity through text and images were selected from six current textbooks; five printed and one digital. The method used for analysis was ideological text criticism with a combination of Linguistic and Theological perspectives. Three aspects were highlighted in the analysis: interest making strategies, demands of previous knowledge, and subject perspectives. The study showed that the examined texts did not express Christianity as the cultural norm as considered in previous research. Instead there seemed to be an ambivalence in the perspective from which the textbooks considered the religion. Demands of previous knowledge as well as subject positions varied highly both within and between textbooks.

KEYWORDS: TEXTBOOK ANALYSIS, CRITICAL TEXT ANALYSIS, IDEOLOGICAL CRITICISM, RELIGIOUS EDUCATION, CHRISTIANITY

About the authors: Dr. Viktor Aldrin, D.Theol. & Excellent Teaching Practitioner, is Senior Lecturer in Social Sciences Education at the School of Teacher Education, the University of Borås, and member of the research group Pedagogical Work in Education and Society (PAUS).

Dr. Emilia Aldrin, D.Phil, is Senior Lecturer in Scandinavian Languages at the School of Education, Humanities and Social Sciences, the University of Halmstad, and member of the research group Centre for Learning, Culture and Society (CLKS).

Hur inleder skolans läromedel en beskrivning av världens numerärt största religion och den religion som haft så stor kulturell betydelse för Sverige: kristendomen? En inledningstext fungerar ofta som en nyckel för hur läsaren tolkar den övriga texten (Lorch 1989). Dessutom är läsarens uppmärksamhet ofta störst i början (och slutet) av texten (Lindstedt 2013, s. 47f.), vilket ökar möjligheten att minnas innehållet (jfr. Lorch 1989). Inom den klassiska retoriken framhövdes att en inledning, förutom att introducera ett ämne, även bör väcka läsarens intresse, uppmärksamhet och välvilja, det vill säga locka till vidare läsning (se t.ex. Lindstedt 2013, s. 69) - funktioner som framhävs även i moderna skrivhandböcker. Den bild som skapas av en religion i kapitelinledningen i skolans läromedel är således viktig för elevens fortsatta förhållningssätt och förståelse för religionen.

Det övergripande syftet med denna studie är att undersöka hur bilden av religionen kristendom konstrueras i svenska läromedel för gymnasieskolans religionskunskap med särskilt fokus på ur vilket perspektiv texten betraktar religionen och vilka möjligheter och begränsningar detta skapar för olika elevers igenkänning i texten. Som metod används en ideologikritisk textanalys som kombinerar språkliga och teologiska perspektiv.¹

Tanken om att kunna identifiera något centralt om undervisningen i ett ämne genom att studera läromedel har genomsyrat den ämnesdidaktiska forskningen, så även religionsdidaktiken. En av de första svenska, religionsdidaktiska studierna av detta slag genomfördes av Härenstam (1993) som fokuserade på islam i läromedel, en typ av analys som han tog vidare i en studie av hur tibetansk buddhism presenterades i läromedel (Härenstam 2000). Liknande studier har senare genomförts av andra forskare, såsom Otterbeck (2005) med fokus på islam. Ett genomgående drag i dessa läromedelsstudier är ett fokus på det udda och annorlunda med en implicit kontrastering mot kristendomen som norm. Däremot tycks ingen av dessa studier lyfta fram och analysera hur religionen kristendom framställs i läromedel.

Inom nordisk forskning finns, oss veterligen, hittills endast en liknande studie² från Norge där, Vestøl (2016), undersöker dels hur katolicism och lutheranism framställs i läromedel, dels hur dessa presentationer upplevs representera utövare av dessa inriktningar. Vestøl använder sig av de antropologiska begreppen emic (inifrånperspektiv/det specifika) och etic (utifrånperspektiv/det generella) och kontrasterar läromedelsförfattarnas generaliseringar (emic) gentemot intervjuade katolska och lutherska elevers specifika förståelse av den egna praktiken (emic). Internationellt bedrivs omfattande forskning av läromedel bland annat vid särskilda forskningsinstitut. I exempelvis Tyskland finns två institut, båda med forskning om läromedel i religionskunskap: Georg Eckert Institut – Leibnitz-Institut für internationale

¹ Arbetsfördelningen mellan de båda författarna har varit följande: Viktor Aldrin har gjort urvalet av läromedel, samt bidragit med teologiska och religionsdidaktiska perspektiv i analysen. Emilia Aldrin har bidragit med språkvetenskapliga perspektiv och analysen av språkliga detaljer i närläsningen av texterna.

² Nota bene, det finns många studentexamensarbeten som behandlar kristendom i religionskunskapsundervisning, men dessa har inte tagits med i denna forskningsöversikt.

Schulbuchforschung (GEI)³ med avdelningen Abteilung Schulbuch und Gesellschaft och Islamische Akademie Deutschlands⁴ som fokuserar på läromedel kopplat till islam.

Ett vanligen framställt perspektiv i den existerande forskningen är studiet av minoriteter speglat ur majoritetens perspektiv. Exempel på denna typ av studie är de tidigare nämnda studierna av tibetansk buddhism (Härenstam 2000) och islam (Härenstam 1993; Otterbeck 2005) i svenska läromedel. Även kristendomen har studerats som minoritet ur ett majoritetsperspektiv, om än inte i svensk kontext. I samtliga fall handlar det om kristendomen i en muslimsk majoritetskontext. Här kan nämnas Reiss (2005) som behandlar Egypten och Palestina, Bartsch (2005) som behandlar Turkiet och Iran, Kriener & Reiss (2012) som behandlar Libanon och Jordanien samt Podeh & Alayan (2018) som behandlar Mellanöstern. Även Kaymakcan (1999; 2007) har i två studier undersökt hur kristendom framställs i läromedel i religionskunskap, inom en turkisk kontext där den utgör minoritetsreligion. I motsats till Reiss (2005), Bartsch (2005) och Kriener & Reiss (2012) mer översiktliga studier, ger Kaymakcan mer specifika nycklar till att analysera majoritetskulturens religiösa förståelse (i detta fall muslimsk teologi) i mötet med minoritetsreligioner. Kaymakcan (1999; 2007) identifierar att majoritetssynen tycks genomsyra presentationen av alla andra religioner, på samma sätt som Härenstam (1993; 2000) och Otterbeck (2005) konstaterat för minoritetsreligioner i Sverige.

Det är emellertid problematiskt att definiera ”majoritetskulturens religiösa förståelse” i en svensk kontext. Kristendomen är visserligen den numerärt största religionen i Sverige. Enligt den senaste SOM-undersökningen, 2010, uppgav 77 % att de var medlemmar i en kristen kyrka eller religiöst samfund. Samtidigt var det, i samma undersökning, endast 45 % som svarade att de tror på Gud, 21 % som menade att de ber till Gud minst en gång i månaden, 11 % som ansåg religion vara viktigt i livet och endast 8 % som menade att de besökte en gudstjänst minst en gång i månaden (Weibull & Strid 2011; Weibull, 2012). Svenska kyrkans medlemmar har under perioden 2000 till 2016 minskat från 83 % till 61 % av befolkningen, vilket pekar på en successiv nedgång i medlemstal (Svenska kyrkan 2016). I enlighet med Weibull & Strids trappmodell kan kristendomen därmed betraktas som majoritetsreligion i Sverige utifrån medlemstal, medan definitioner utifrån deltagande/religiös praktik visar på kristendomen som en minoritet (Weibull & Strid 2011). Med utgångspunkt i dessa komplexa förhållningssätt blir det intressant att analysera hur kristendomen framställs i svenska läromedel. Vilka konsekvenser får ett synsätt på kristendom som minoritetsreligion ställt i relation till andra religioner och livsåskådningar i svenska religionskunskapsböcker?

Materialurval

För att skapa en praktisk nära koppling mellan läromedel och undervisning i religionskunskap, valde vi att enbart välja läromedel som användes i verklig

³ <http://www.gei.de> [Hämtad 2018-03-23].

⁴ <http://www.islamische-akademie.de> [Hämtad 2018-03-23].

undervisning i den programöverskridande kursen Religionskunskap 1. Denna kurs läses av samtliga elever på svenska gymnasieskolor, till skillnad från de övriga två kurserna i religionskunskap (Religionskunskap 2 och Religionskunskap specialisering). Som utgångspunkt användes en mellanstor svensk stad, Halmstad kommun, med sju gymnasieskolor. Tre av dessa gymnasieskolor är kommunala, och fyra drivs i privat regi.

I september 2014 tillfrågades kursansvariga för Religionskunskap 1 vid stadens sju gymnasier om vilken eller vilka läromedel som användes i undervisningen på denna kurs. Vi fick in detaljerade svar från samtliga gymnasieskolor med uppgifter om totalt 8 läromedel. Spridningen visade sig vara stor; endast ett läromedel används på mer än en skola (och då på två skolor). Eftersom Lgy11 innebar en förändring av kursen Religionskunskap 1 gentemot tidigare läroplan för gymnasiet (Lpo94) valde vi att enbart inkludera läromedel som skrivits för nuvarande läroplan i analysen. En av skolornas angivna läromedel (Arvidsson et al. 2002) fick därför exkluderas. Två andra läromedel, av samma författare och förlag (Ring 2013 a; b), visade sig vara mycket lika till innehållet och en av dessa valdes därför bort. Materialet består därför av totalt 6 läromedel, vilka listas i tabell 1 nedan (i alfabetisk ordning utifrån förf. efternamn). Sidantal anger omfattningen på det kapitel som behandlar religionen kristendom. Notera att ett läromedel (Göth 2014) är nätbaserat och därför inte kan anges i sidantal. Förkortningarna i tabellens högerkant, LM1–6, kommer att användas genomgående i denna artikel för att förenkla referenser till respektive läromedel.

TABELL 1

Olof Franck (2011). <i>Lika och unika – om mening, värde och tro</i> . Lund: Studentlitteratur.	28 s.	LM1
Lennart Göth (2014). <i>Religionskunskap för gymnasiet</i> . Värnamo: Digilär förlag. < http://digilär.se/laromedel/gymnasiet/religionskunskap/ >.	*	LM2
Olov Jansson & Linda Karlsson (2009). <i>En mosaik – Religionskunskap 1</i> . Stockholm: Sanoma utbildning.	28 s.	LM3
Malin Mattsson Flennegård & Leif Eriksson (2012). <i>Söka svar 1 och 2</i> . 4 utg. Stockholm: Liber förlag.	48 s.	LM4
Börje Ring (2013). <i>Religion och sånt 1</i> . 4 utg. Stockholm: Liber förlag.	36 s.	LM5
Birgitta Thulin & Sten Elm (2012). <i>Religion 1</i> . Limhamn: Interskol.	24 s.	LM6

Analysen av varje läromedel omfattar endast det eller de stycken som inleder kapitlet om religionen kristendom och så att säga presenterar religionen för läsaren. Vi betraktar här textmassan som återfinns efter kapitelrubriken och före den första specificerande tematiska rubriken (såsom Ursprung, LM1; Jesus, LM4; Den första kristna tiden, LM6) som inledning. Detta innebär att rubriker med övergripande och sammanfattande tema betraktas som del av inledningen. I tre läromedel ingår en sådan sammanfattande rubrik: Kommer du ihåg? (LM1), Kristendomen i ett nötskal (LM2), Kristendomen (LM6). I tre läromedel består inledningen till stor del av ett bilduppslag med eller utan text (LM3, LM4, LM5). Omfattningen på inledningen varierar således i hög grad i materialet, från

en enda sida med få meningar i skrift till sju sidor med löptext. De textelement som inkluderas i analysen är löptext, rubriker, punktlistor samt bilder (däremot analyseras inte andra grafiska element såsom bildplacering, färgsättning, typografi, inramningar etc.).

Undersökningar av läromedel ställer inga specifika krav på etisk prövning. Samtidigt har erfarenheter från tidigare läromedelstudier visat att positiv respektive negativ kritik kan få konsekvenser för förlagens försäljning av läromedlen. I vår studie har vi valt att inte ta sådan etisk hänsyn till de undersökta texterna, men är likväl medvetna om risker för eventuella kommersiella konsekvenser.⁵

Analysmetod

Studien tar sin grund i en ideologikritisk textanalys. Detta är ett mångvetenskapligt fält som inkluderar flera olika sätt att i en analys av texter närma sig såväl ideologi som kritik. Vi utgår här från en relativt bred definition av ideologibegreppet och betraktar det som ”en samling av idéer som rör samhället” (Bergström & Boréus 2012, s. 140), vilket i den här undersökningen begränsas till idéer om religionen kristendom. Sådana religiösa ideologier kan vara knutna till en viss grupp och spegla dess sociala sammanhang och villkor – liksom gruppens kamp för vissa intressen (ibid., s. 143). Att den språkliga representationen – texter – utgör en viktig del av hur ideologier både representeras och reproduceras har framhävts av flera teoretiker (se t.ex. Aichele et al. 1995 för en översikt), vilket innebär att en ideologikritisk analys ofta handlar om att visa ”dimensions of struggle present in the production of meaning” (ibid., s. 273). I en klassisk metodgenomgång av Hellspong & Ledin (1997, s. 257) definieras ideologikritisk textanalys som en undersökning av hur texter speglar sociala och ideologiska krafter i samhället. I ett senare sammanhang har Hellspong utvecklat analysmetoden (2001, s. 131-141) och betonar där att det också handlar om att blotta motsägelser i framställningen som kan bidra till att skapa, bevara eller förändra sociala strukturer och maktförhållanden. Det handlar här således inte om att texten visar på ett fenomenets mångsidighet utan om att fenomenet framställs på olika sätt i olika delar av texten som tyder på motsättningar mellan olika förståelser. Hellspong & Ledin (1997, s. 263) argumenterar för att texter ”reagerar” på sociala förändringar i sin samtid:

Social förändring resulterar ofta i heterogena och motsägelsefulla texter, medan social stabilitet resulterar i homogena och enhetliga texter. När t.ex. gränsen mellan privat och offentligt blir otydligt i samhället kan vi förvänta oss att många texter blir heterogena, att olika textstrukturer och stilar blandas på ett nytt sätt som vi uppfattar störande eller underligt. Om det tvärtom råder social stabilitet kan vi förvänta oss att traditioner lever vidare och vedertagna konventioner följs, så att texterna blir homogena och saknar motsägelsefulla

⁵ Under den tid som arbetet med artikeln har pågått har en av författarna, Viktor Aldrin, fått i uppdrag av ett förlag att producera ett läromedel i religionskunskap 1 för gymnasiet – det vill säga samma typ av material som studien undersöker. Studiens materialurval var vid denna tidpunkt emellertid redan genomfört och det aktuella förlaget var inte utgivare för något av de läromedel som undersöks i studien. Därmed gör vi bedömningen att ingen bias torde föreligga.

framställningssätt (Hellspong & Ledin 1997, s. 263, markeringar motsvarar kursiveringar i originalet).

Två begrepp presenteras i citatet: *heterogena* texter och *homogena* texter. En heterogen text kännetecknas av att olika språkliga och textuella mönster möts, vilket kan leda till en viss motsägelsefullhet. Sådana texter kan spegla pågående samhällsförändringar som leder till att olika uttrycksformer är under förhandling. En homogen text kännetecknas snarare av enhetlig stil och framställning och är typisk för tider av social stabilitet där uttrycksformen är etablerad och given.

I den här undersökningen studeras hur religionen kristendom framställs i svenska läromedel för gymnasiet. Då läromedel utgör del av den svenska icke-konfessionella undervisningen ska dessa sträva efter religiös neutralitet. Läromedel bör således inte vara skrivna utifrån en särskild konfessionell inriktning. I läroplanen för gymnasiet i religionskunskap står bland annat att:

Undervisningen ska ta sin utgångspunkt i en samhällssyn som präglas av öppenhet i fråga om livsstilar, livshållningar och människors olikheter samt ge eleverna möjlighet att utveckla en beredskap att förstå och leva i ett samhälle präglad av mångfald. (Gyll, Religionskunskap 1, ämnets syfte)

Samtidigt som kravet på neutralitet finns, framställer läroplanen här krav på en öppenhet gentemot olika ”livsstilar, livshållningar och människors olikheter”. Det blir därmed intressant att identifiera och synliggöra ur vilket perspektiv läromedelstexten betraktar religionen med dess olika inriktningar och vilka möjligheter respektive begränsningar detta skapar för olika elevers igenkänning i texten. Således närmar vi oss en ideologikritisk textanalys, där det kritiska förhållningssättet inte i första hand gäller ideologin i sig, utan hur textens framställning påverkar läsarens möjlighet att identifiera och själv ta ställning till en underliggande ideologi (jfr Bergström & Boréus 2012, s. 149).

Enligt Hellspong (2001) kan en ideologikritisk analys fokusera på flera aspekter av en text: genrekonventioner; ordval; påståenden och perspektiv; samt attityder, roller, röster och relationer. Inom varje kategori anger Hellspong ett antal frågor att ställa till textmaterialet. I denna artikel fokuserar vi i hög grad på dimensionen rörande påståenden och perspektiv och har inspirerats av de frågor Hellspong ställer, men har också lagt till ytterligare frågor anpassade efter vårt material:

- Intresseskapande strategier: Vilka strategier används för att skapa intresse för religionen i textens inledning och vilka föreställningar om religionen implicerar detta?
- Krav på förkunskaper: Vad tas för givet i texten? Vilka förkunskaper om religionen krävs för att förstå presentationen? Innehåller texten inomkyrkliga begrepp (signalord typiska för religionen) som ställer krav på förförståelse?
- Subjektperspektiv: Beskriver texten religionen ur en viss grupps synvinkel (såväl inom som mellan religioner och livsåskådningar)? Förekommer faktaurval, ordval och tolkningar som är vinklade? Ger texten uttryck för

några positiva eller negativa värderingar i förhållande till religionen kristendom?

I enlighet med Hellspong & Ledin (1997, s. 261), som betonar vikten av att i en ideologikritisk analys synliggöra vilken språklig repertoar som är tillgänglig inom en viss texttyp och vilka språkliga val som utifrån detta framkommer i texten, kommer vi att kontinuerligt resonera kring alternativa (bortvalda) uttrycksformer för att läromedelstexternas val ska kunna tolkas på ett rimligt sätt. Med utgångspunkt i ett semiotiskt vidgat textbegrepp (Karlsson 2007) inkluderas även bilder i analysen, då de ofta utgör en betydelsefull del av läromedelstexterna. I bildanalysen (inspirerad av Kress & van Leeuwen 1996; se även Björkvall 2009) undersöker vi främst val av bildmotiv och hur bildmotivet framställs genom färgmättnad, belysning, detaljrikedom, kameravinkel och beskärning samt diskuterar vilket perspektiv på religionen detta bidrar till att skapa.

Analys av de enskilda läromedlen

Här presenteras hur läromedelstexternas kapitelintroduktioner konstruerar religionen kristendom. Först analyserar vi varje läromedel separat utifrån de ovan formulerade frågeställningarna. Därefter gör vi en sammanfattande och jämförande analys av läromedelssurvalet som helhet. Artikeln avslutas med en religionsdidaktisk diskussion.

LM1: Lika och unika – om mening, värde och tro

I detta läromedel är rubriken för kapitlet om kristendom *Kristna*. Ordvalet placerar utövarna av religionen i fokus snarare än läran i sig (jfr. *kristendom*, *kristen religion*), vilket kan antyda ett människonära inifrånperspektiv. Trots att ordet står i bestämd form har den bestämda artikeln *de* utelämnats, möjligen just som ett sätt att undvika utifrånperspektiv (då pronomenet *de* även kan tolkas som en exkluderande motsats till *vi*).

Kapitlet inleds med en helsidesbild och en tillhörande mycket kort introduktionstext följt av en kort sammanfattning under rubriken *Kommer du ihåg?* Totalt omfattar inledningen två boksidor. Den inledande helsidesbilden visar ett barn som döps, vilket, liksom rubriken, framhäver trosutövarna och religionen som praktik. På bilden syns även en präst iklädd ortodoxa liturgiska kläder och en djup dopfont i silver. Barnet sänks ner naket, till skillnad från exempelvis Svenska kyrkans praktik att stänka vatten på huvudet på ett barn iklätt en vit dopkläddning. Bildbeskrivningen innebär att betraktaren kommer nära skeendet. Valet av bildmotiv skapar förutsättningar för igenkänning hos läsaren genom att det avbildar en händelse som de flesta känner till och som en del själva varit med om. Samtidigt är det ett dop i en ortodox kyrka som avbildas. Eftersom de ortodoxa kyrkorna är i kraftig minoritet bland de kristna kyrkorna i Sverige pekar bilden alltså också på något som för många läsare kan framstå som annorlunda och därför kan väcka nyfikenhet och utgöra en möjlig grund för vidare diskussion i

klassrummet. Motivet medför också att just dopet framställs som centralt inom och typiskt för kristendomen. Den anslutande texten behandlar dock inte alls doptemat, vilket förutsätter att läsaren redan har vissa förkunskaper om kristendom för att ändå ge bilden mening och förstå dopets betydelse inom religionen. Texten, som kan ses som en kort presentation av religionen, lyder istället:

Enligt kristen tradition inleds den kristna trons historia med att Gud sänder sin son Jesus till världen för att frälsa människan och ge henne en möjlighet att återskapa en god relation till honom (LMI, s. 247).

Denna mening har tydliga innehållsliga likheter med det välkända bibelordet ”Så älskade Gud världen att han gav den sin ende son, för att de som tror på honom inte ska gå under utan ha evigt liv” (Joh 3:16, Bibel 2000 övers.), vilket brukar ses som en tidig kristen bekännelse och formulering av religionens kärnbudskap. Även om texten ställer Jesus i centrum för religionen, säger den dock väldigt lite om vem Jesus är, på vilket sätt han kan återskapa en ”god” relation mellan människan och Gud och varför detta behövs, vilket återigen förutsätter vissa förkunskaper men också kan ses som ett sätt att väcka frågor och nyfikenhet inför den fortsatta läsningen. Formuleringen ”den kristna trons historia” (vår kursiv.) sätter dogmatiken snarare än praktiken i fokus för kapitlet (jfr. *kristendomens historia* som snarare sätter religionen i fokus). Bildtexten innehåller också ett inomkyrkligt signalord (som är specifikt formulerat inom religionen och inte utan vidare kan förstås av andra), nämligen *frälsa*. Ordet används utan förklaring och förutsätter att läsaren redan har kännedom om dess betydelse. Inledningstexten innehåller alltså flera markörer som skapar ett inifrånperspektiv på religionen. Meningens inledande perspektivmarkör *enligt* bidrar dock till att tona ned detta intryck genom att markera ett icke-värderande avstånd till innehållet och placera läsaren som en utomstående betraktare av religionen.

Därefter följer en sammanfattning av religionen under rubriken ”Kommer du ihåg?”. På denna sida finns också en liten bild på ett stenkors. I sammanfattningen presenteras de centrala personerna för religionen: Jesus, Treenigheten, Fadern, Sonen, den helige Ande. En stor del av presentationen ägnas åt Jesus, men de frågor som kan ha väckts hos läsaren vid inledningen på föregående sida besvaras inte. Jesus beskrivs som *grundare, ledare och efterlängtd befriare*. Presentationen fokuserar på den historiske Jesus och avslutas med meningen ”Enligt kristendomens grundtankar uppstår Jesus efter tre dagar och återvänder så småningom till Gud”. Genom att sätta punkt vid detta distansskapande utesluts information om kristendomens tro på en fortsatt nära relation och kommunikation mellan Jesus och människorna.

Genomgången av viktiga personer följs av ett antal grundläggande begrepp: *synd, arvsynd, frälsning, sakrament*. Begreppsurvalet skapar ett dogmatiskt fokus och lyfter fram människans tillkortakommanden som viktiga inom religionen. Trots att bilden på förstasidan introducerade dopet som centralt inom kristendomen, tas det inte upp vidare i sammanfattningen, mer än som okommenterat exempel på begreppet sakrament. Begreppet *sakrament* är i sig ett komplicerat ordval, eftersom det inte används inom alla delar av kristendomen (såsom ortodoxa kyrkor och många svenska frikyrkor) och därför kan verka delvis exkluderande då detta inte problematiseras i texten. Textens

förklaringar av personerna och begreppen är korta och överlag begripliga, men ibland introduceras här nya inomkyrkliga ord som i sin tur inte förklaras (*frälsaren, livgivaren, människans bortvändhet, dop, nattvard*). Sammanfattningen ställer alltså krav på förkunskaper hos läsaren. Här finns också en mängd fraser som markerar avstånd och distanserar läsaren från textens innehåll: *enligt traditionen, enligt kristendomens grundtankar* etc. (jfr det mindre distanserade *i kristen tradition*). Oftast sker distanseringen sakligt, men värderande avståndstagande förekommer också. Ett exempel på detta är den perspektivmarkerande frasen *enligt egna föreställningar* i en mening som beskriver kristendomens monoteism, där ordet *föreställningar* antyder att det som beskrivs enbart är en mental bild (se SAOB, 2009 s. 912) och inte ett verkligt sakförhållande, vilket innebär att religionens eget synsätt åsidosätts för utomståendes bättre vetande. En formulering som får liknande effekt finns i meningen ”När Jesus ikläder sig en annan roll som Guds son och som en religiös förkunnare, vänds så småningom folkets förväntan till besvikelse”. Här är det formuleringen *ikläder sig en roll* som antyder att det inte rör sig om ett verkligt sakförhållande. Formuleringen *folkets förväntan vänds till besvikelse* med det värdeladdade ordet *besvikelse* som ställs i skarp kontrast till en föregående positivt laddad *förväntan*, förstärker effekten av en negativt avståndstagande attityd.

Slutligen innehåller sammanfattningen en lista över vad som benämns som de tre största inriktningarna inom religionen: den romersk-katolska kyrkan, de ortodoxa kyrkorna och de lutherska kyrkorna. Huruvida dessa inriktningar speglar svenska eller internationella förhållanden står inte angivet, men är oavsett inte korrekt. Begreppet *lutherska kyrkorna*, där den tidigare statskyrkan Svenska kyrkan ingår, medför emellertid i detta sammanhang en faktaförvrängning eftersom dessa enbart utgör en minoritet inom de protestantiska kyrkorna (flertalet svenska frikyrkor är reformerta och inte lutherska). Därmed osynliggör begreppsvalet flera stora svenska samfund, vilket kan medföra att vissa läsare känner sig exkluderade. En mer korrekt och heltäckande indelning hade varit: ortodoxa kyrkorna, romersk-katolska kyrkorna, österländska/orientalska kyrkorna, samt de protestantiska kyrkorna – en indelning som fungerat både i Sverige och internationellt.

Sammanfattningsvis kan konstateras att LM1 inledningsvis skapar intresse för religionen genom en kombination av igenkänning och nyfikenhet. Texten fokuserar på religion som praktik snarare än dogmatik. Läromedlet ställer genomgående, genom text och bild, krav på förkunskaper hos läsaren för att kunna ta till sig texten, vilket antyder att läsaren antas vara väl förtrogen med religionen kristendom. Samtidigt används en mängd perspektivmarkörer som skapar ett tydligt distanserat utifrånperspektiv. I några fall konstrueras till och med en negativt värderande hållning. Vissa kristna samfund osynliggörs genom exkluderande begreppsval.

LM2: Religionskunskap för gymnasiet

I detta digitala läromedel inleds kapitlet om kristendom med en sammanfattning under rubriken ”Kristendomen i ett nötskal”, vilken avslutas med en punktlista och en bild med tillhörande bildtext. Textens första mening lyder:

Det centrala i kristen tro är en person, Jesus. (LM2⁶)

Här sker utgångspunkten i begreppet *kristen tro* och därmed läggs fokus på grundaren snarare än dogmatiken, samtidigt som framhävandet av *en person* skapar en mänsklig närhet. I den efterföljande texten placeras läsaren nära de troende människorna genom formuleringar såsom *man sa att, man talade om honom som, någon skriver* där människor snarare än källtexter lyfts fram. Den frekventa användningen av det generiska pronomenet *man* i texten möjliggör en flexibel syftning där läsaren (eller olika läsare) själv kan välja om hen vill se sig som inkluderad bland aktörerna (inifrånperspektiv) eller som utomstående betraktare.

Intressant i inledningen är också att Jesus lyfts fram som religionens kärna, medan Gud och den helige Ande nämns sparsamt. Textens beskrivning av Jesus utgår i hög grad från hur han beskrivits i olika tidiga källtexter. Detta skapar ett inifrånperspektiv, men blir samtidigt distanserat från samtidens gängse kristna kontext. Jesus framställs som människa och inte gudomlig: ”Han [Gud] har sänt en person, Jesus, med uppdraget att åstadkomma en god relation mellan Gud och mänskligheten.” Tolkningen av denna passage kan ses ur två perspektiv: antingen att författaren väljer ut en aspekt av flera i sin framställning (att sätta fokus på Jesus som människa, person), eller att författaren förenklar skeendet för läsaren genom denna formulering. Synsättet att Jesus inte var gudomlig vid födseln förekom visserligen i utkanten av den tidiga kristna kyrkan, men avfärdades vid kyrkomötet i Nicaea på 300-talet och återfinns idag endast inom Jehovas vittnen, som inte erkänner treenighetsläran. Detta skulle kunna försvåra kristna läsares igenkänning i denna del av texten, även om författarens avsikt möjligen enbart är ett försök till förenkling.

På andra ställen i texten blandas emellertid beskrivningar av dogmatiskt felaktiga beskrivningar av Jesus (heterodoxa) med dogmatiskt korrekta (ortodoxa) beskrivningar utan att detta markeras för läsaren:

Han är en avbild av Guds väsen, skriver någon. En annan skriver att han är Ordet som fanns hos Gud och blev människa, Guds budskap och Guds vishet som fått kropp. (LM2, markering enligt original)

Understrykningarna i citatet markerar dogmatiskt felaktiga (i det först fallet) eller tveksamma (i det andra fallet) beskrivningar, medan påståendet i mitten är ett direkt citat ur Bibeln.

Texten använder sig överlag av vardagsord snarare än inomkyrkliga ord för att förmedla innehållet: *anhängare* (jfr *lärjungar, apostlar*) och *avrättats på det mest brutala sätt* (jfr *korsfäst*). Detta höjer textens läsbarhet och sänker kravet på förkunskaper hos läsaren, vilket skapar närhet, samtidigt som det också innebär att läsaren inte får kännedom om dessa för religionen viktiga begrepp, åtminstone inte på denna plats i texten. De få inomkyrkliga ord som ändå förekommer i texten (*karismatisk, västlig och östlig kyrka, trosbekännelse*) förklaras dock inte. Vid något tillfälle används den judiska benämningen *Tanak* snarare än den kristna benämningen

⁶ På grund av att det inte finns sidnummer i LM2, hänvisas enbart till verket i sin helhet.

Gamla testamentet utan kommentar. Eftersom läromedlet är digitalt skulle en hyperlänkning till begreppsförklaringar kunna möjliggöra för eleverna att kunna möta religionens egna begrepp samtidigt som man hade kunnat behålla både en hög grad av förståelse (genom att begreppet förklaras) och läsbarhet (genom att förklaringen är framklickbar och därmed inte stör löptexten).⁷

Det förekommer mycket få distansnerande perspektivmarkörer i läromedelstexten. När de förekommer är de nödvändiga för att balansera det tydliga inifrånperspektivet och markera saklighet, såsom i meningen ”Han [Jesus] är, enligt kristen tro, av avgörande betydelse för alla människor” (vår understrykning). Vid ett tillfälle används formuleringen ”enligt de första berättelserna om honom [Jesus] var det upplevelser efter hans död som var avgörande”. Här kombineras ett sakligt utifrånperspektiv (*enligt...*) med ett människonära inifrånperspektiv genom ordvalet *upplevelser* snarare det mer sakligt rapporterade *händelser*. Ordvalet *upplevelser* hade kunnat tolkas som en antydning om att det inte var faktiska händelser som skedde. Denna effekt uppstår dock inte, eftersom nästa mening beskriver upplevelserna som ett faktiskt sakförhållande utan distansnerande perspektivmarkör och genom växlingen till tidsformen presens skapar ett nära inifrån-perspektiv: ”Han möter dem, ibland en och en, ibland i grupper, ibland i en stor samling människor”.

Det digitala läromedlets inledningstext kompletteras med en bild föreställande Jesusstatyn i Rio de Janeiro, vilket bekräftar textens fokus på Jesus som det centrala i religionen. Statyn syns mot en dramatisk himmel med mörka moln, vilket kan ge intryck av att Jesus med sina utsträckta armar erbjuder räddning i en orolig tid. Fotot är vidare taget underifrån och framställer på så vis Jesus som upphöjd och mäktig i förhållande till läsaren, vilket återigen skapar ett inifrånperspektiv på religionen. Samtidigt balanseras detta av bildtexten som uppmanar läsaren att anta ett mer kritiskt problematiserande utifrånperspektiv till bilden:

Det finns många olika statyer och bilder som visar hur man föreställer sig Jesus. Hur föreställer man sig honom här? Går det att formulera? (LM2)

Sammanfattningsvis kan konstateras att inledningen i LM2 tycks använda ett människonära inifrånperspektiv i en historisk kontext som strategi för att locka till vidare läsning. Fokus ligger överlag på praktiken snarare än dogmatiken. Text och bild framställer Jesus som central för religionen, medan Gud och den helige Ande har en mer undanskyddad plats. Emellertid används ett delvis förenklande, delvis felaktigt teologiskt perspektiv på Jesus utan att det noteras för läsaren, vilket försvårar kristna elevers igenkänning i texten. Rent språkligt genomsyras texten av ett inifrånperspektiv, men balanseras på vissa ställen av distansnerande perspektivmarkörer för att skapa saklighet. Intressant är användningen av *man* som aktör i många meningar, vilket möjliggör för läsaren att välja om hen vill se sig som del av den åsyftade religionen eller

⁷ En sådan hyperlänkning finns i texten vid begreppet *trosbekännelser*, men innehåller inte en förklaring av vad detta är utan en kommentar om de olika trosbekännelsernas uppkomst och skillnader mellan versioner.

ej. Texten ställer överlag låga krav på förkunskaper hos läsaren, men läsaren möter få inomkyrkliga begrepp. Det digitala formatet tillåter framklickbara förklaringar av inomkyrkliga begrepp som en möjlig kompromiss, men detta utnyttjas inte.

LM3: En mosaik – Religionskunskap 1

Detta läromedel har den kortaste kapitelinledningen i materialet. Den består av en helsidesbild och en kort introduktionstext på tre meningar. Den inledande helsidesbilden föreställer några människor som sitter vid tända ljus i ett mörkt kyrkorum. Tydligast framträdande är en ung man som böjer sig fram över ett ljus och tycks röra på munnen, kanske be. På bilden skymtar även kyrkbänkar i trä, vilket antyder att det rör sig om en protestantisk eller katolsk kyrka. Bildtext saknas. Bildens låga färgmättnad och dämpade belysning förmedlar en rofylld stämning och bildmotivet framhäver andaktens och börens roll inom kristendomen, men sätter också fokus på människor som trosutövare. Genom att bilden avbildar unga människor skapas förutsättningar för att eleverna som betraktar den kan känna igen sig i eller tänka sig in i det som sker och på så sätt väcka nyfikenhet. Den korta inledningstexten på nästa sida lyder:

Vad innebär det att Gud föddes på jorden som människa? Människorna ska vara ljus i världen genom att visa kärlek och ta ansvar. Livets mål och mening är gemenskapen med Gud. (LM3, s. 77).

Texten inleds här med en fråga och påkallar på så sätt läsarens uppmärksamhet och lockar till eftertanke. Frågan skapar ett inifrånperspektiv på religionen, eftersom den innehåller flera presuppositioner som framställer det som självklar fakta 1) att det är möjligt att Gud kan födas som människa (vilket är ett relativt unikt synsätt för just kristendomen); 2) att Gud inte är människa men kan bli människa och; 3) att så faktiskt har skett. Formuleringen innebär därför att läsaren tvingas att anta ett kristet synsätt (eller åtminstone ett inifrånperspektiv) för att kunna besvara frågan. Möjligen kan det ses som en övergång till den efterföljande sammanfattningen där texten problematiserar olika definitioner av vem som kan ses som kristen, men även det innebär en ideologisk vinkling.

Frågan följs av två påståenden. De tycks dock inte hänga samman med den inledande frågan som därmed förblir obesvarad. Istället tycks påståendena summera kristendomen: att människan har ett ansvar för att ta ansvar och visa kärlek och därigenom sprida ljus i världen, samt att meningen med livet är gemenskap med Gud. Genom orden *ljus* och *gemenskap* skapas en koppling till bilden på föregående sida. Eftersom påståendena är formulerade som faktiska sakförhållanden utan distanserade perspektivmarkörer förstärks inifrånperspektivet på religionen där den troende människan står i fokus. Båda påståenden är enkla för flertalet kristna att hålla med om, vilket skapar en bred inkludering. I hela denna korta inledningstext ställs Gud i centrum för religionen, medan vare sig Jesus eller den helige Ande nämns alls.

Sammanfattningsvis kan konstateras att inledningen i LM3 tycks använda igenkänning och reflektion som strategi för att motivera till fortsatt läsning. Religionen kristendom konstrueras överlag som något bekant. Texten utgår från ett tydligt

inifrånperspektiv på religionen med fokus på människors tro och praktik. Inifrånperspektivet blir så tydligt att texten på ett ställe tvingar läsaren att tänka sig in i kristet tänkande.

LM4: Söka svar 1 och 2

I detta läromedel har kapitlet Kristendom en relativt omfattande inledning på fyra sidor, bestående av en helsidesbild, en narrativ berättelse och en sammanfattande presentation. Den inledande helsidesbilden föreställer en vit stenkyrka med utsirade detaljer samt en engelskspråkig skylt som visar att kyrkan heter Our lady of life church och ligger i Mattancherry. Vid sidan av kyrkan syns en stor palm. Bilden ger därmed en ovanlig, exotisk framställning av en kristen kyrka som troligen överraskar läsaren och på så sätt kan locka till vidare läsning. Kapiteltexten inleds sedan med en målade beskrivning av en gudstjänst som omfattar nästan två boksidor. Denna beskrivning börjar som följer:

Tillsammans med hundratals andra sitter vi på de provisoriska kyrkbänkarna under Bombays skymningshimmel strax intill den katolska Our Lady of Life Church (LM4, s. 217).

Texten skapar här ett fokus på religionen i praktik och ett inifrånperspektiv. Genom pronomenet *vi* placeras läsaren i händelsernas centrum och tvingas att föreställa sig själv som en del av skeendet, en lockstrategi som förstärks av den narrativa berättarstrategin och det rika bildspråket. Det framgår att kyrkan som beskrivs ligger i Indien och därmed måste vara (romersk-)katolsk. Den fortsatta texten beskriver en tematisk mässa för långfredagen (ett tämligen ovanligt fenomen även i romersk-katolska kyrkor) som leds av en ärkebiskop (vilket är än mer ovanligt - Sverige har inte ens en romersk-katolsk ärkebiskop utan bara en biskop, om än kardinal). I anslutning till texten finns en bild på ett rosenkransradband. Genom att lyfta fram ett ovanligt fenomen på en fjärran plats konstrueras kristendomen som något exotiskt. En läsare som aldrig varit på någon gudstjänst i en kristen kyrka kan dock förledas att tro att alla gudstjänster ser ut på detta sätt - och en van gudstjänstbesökare i Sverige känner troligen inte igen sig i beskrivningen.

Berättelsen avslutas med en fråga där eleven uppmanas att jämföra denna gudstjänstbeskrivning med *de gudstjänster du har varit med om*. Frågan bidrar till att uppmärksamma och skapa reflektion kring den skapade exoticeringen samtidigt som den placerar läsaren nära religionen. Formuleringen förutsätter dock att läsaren är kristen eller åtminstone har erfarenhet av flera gudstjänster i Sverige. Berättelsen kan alltså väcka flera komplicera frågor hos läsaren som inte följs upp i texten, vilket ställer stort ansvar på den undervisande läraren att ta upp dessa i klassrummet.

Efter den inledande berättelsen ges en mer traditionell sammanfattande presentation av religionen under rubriken Kristendom – försoningens religion, vilken inleds med meningen:

De kristna tillhör världens största religion och är spridda över hela jordklotet (LM4, s. 272).

Här sätts religionen in i en mer saklig komparativ kontext genom att fokusera på storlek och spridning. Begreppet ”de kristna” ställer fortfarande den troende människan i fokus, men skapar också ett utifrånperspektiv genom att distansera läsaren från gruppen (*de* – inte *vi*) vilket skapar en bjärt kontrast till den inledande berättelsen. Texten tar inte heller upp vem som definieras som kristen.

Däremot introducerar texten tidigt, redan före de läromässiga begreppen, begreppet sekularisering:

De nordiska länderna har länge varit vad religionsforskare kallar sekulariserade samhällen, samhällen där religion och samhälle är åtskilda (se Sekularisering s. 109). Samtidigt har intresset för andlighet ökat (se Privatreligiositet s. 110). Den nya situationen gör att religionsforskarna talar mer om religiös förändring än om sekularisering (LM4, s. 273, parenteser återfinns i originalet).

Här inkluderas hela Norden i textens perspektiv, vilket egentligen bara är delvis korrekt, eftersom det finns stora skillnader mellan de nordiska länderna vad gäller sekulariseringens innebörd. Begreppet beskrivs i texten på ett sätt som bara delvis stämmer överens med gängse förklaringar, eftersom individen inte inkluderas. Sekularisering handlar inte om åtskillnad mellan religion och samhälle i allmänhet, som läromedlet framställer, utan om åtskillnad mellan offentligt (samhälle) och privat (religion) (jfr. Casanova 1994). I anslutning till begreppet *andlighet* hänvisar texten till ett annat avsnitt i boken med rubriken Privatreligiositet, vilket utgör en inte helt korrekt sammankoppling av begrepp som i forskningen inte ses som synonyma utan parallella.

Längre ner i sammanfattningen påpekas att det idag finns ”många olika kristna samfund och rörelser” (LM4, s. 273) vilket återknyter till den inledande bilden och bekräftar dess ställning som ovanlig och exotisk inom religionen. Eftersom texten inte lyfter fram att religionens mångfald och diversifiering också finns i Sverige kan läsaren dock lätt få ett felaktigt intryck av att den svenska kristendomen är mer enhetlig.

Den inledande presentationen av religionen avslutas med ett stycke om det gemensamma i kristen tro, vilket beskrivs som *försoningstanken*. Gud och Jesus skrivs här fram som lika centrala för religionen, medan den helige Ande inte omnämns alls. Textens formulering *Gemensamt för alla världens kristna* kan ses som ett tydligt ställningstagande och något felaktigt förenklande med tanke på att det finns betydande skillnader mellan olika kristna konfessioner om hur detta ska förstås. Texten innehåller endast få inomkyrkliga begrepp som inte förklaras: *synder* och *korset*. Dessa är visserligen mycket grundläggande begrepp inom kristendomen, men utgår ändå från att eleven har någon förkunskap om religionen.

Kapitelinledningen avslutas med diskussionsfrågan *Är Sverige ett kristet land, tycker du?* Här leds läsaren in i en tankekedja om huruvida ett land kan vara religiöst. Med tanke på textens tidigare diskussion om Sveriges sekularisering tycks det dock uppenbart hur läsaren förväntas besvara frågan, även om denna egentligen är betydligt mer komplex. Därmed lockas läsaren här in i ett förenklat tänkande kring kristendomen i Sverige.

Sammanfattningsvis kan konstateras att LM4 inledningsvis tycks skapa intresse för religionen genom överraskningsmoment och exotisering. Den narrativa inifrån-

berättelsen lockar läsaren att tänka sig in i rollen som kristen religionsutövare. Textens tydliga exotisering riskerar dock att leda både till osäkerhet hos icke-kristna läsare ("ser det verkligen ut så?") och alienering hos troende kristna läsare ("så ser det verkligen inte ut!"). Det förutsätts att läsaren har besökt flera kristna gudstjänster, men läsaren distanseras från religionen genom begreppet "de kristna" (där jag/vi inte ingår). Texten konstruerar religionen kristendom som något som läsaren antas vara bekant med och ha viss erfarenhet av, samtidigt som läsaren antas ha en negativ attityd (genom behovet av överraskning och påtvingat inifrånperspektiv). Den tidigt placerade och utförliga men ensidiga diskussionen om sekularisering förstärker intrycket av att läsaren antas vara icke-kristen. Trots att texten förutsätter att läsaren har erfarenhet av religionen ställer den låga krav på förkunskaper och innehåller få inomkyrkliga begrepp. Slutligen innehåller texten flera felaktigt förenklande påståenden som riskerar ge läsaren en felaktig bild av kristendomen i Sverige, vad gäller trosinriktningar, gemensamma uppfattningar om religionen samt sekulariseringsprocessen.

LM5: Religion och sånt 1

Detta läromedel har en kort kapitelinledning, vilken består av ett dubbeluppslag med en stor bild och ett kort introduktionsstycke. Bilden föreställer en gyllene mosaik av Jesus (motivet Kristus pantokrator = allhärskaren) som upplyses av en korsformad gloria och har handen formad till en välsignande gest. Runt omkring syns delar av skrift varav två är så kallade kristusmonogram (IC = Jesus Kristus och XC = Den korsfäste Kristus). Kanten på mosaiken är ojämn och vittrad. Bilden upplevs som gammal och framhäver kristendomens långa historia med Jesus som centralgestalt inom religionen. På så vis skapas en relativt traditionell bild av religionen, men samtidigt blir intrycket inte tråkigt. Färgmättningen är hög och skapar en sinnlig intensitet. De ovanliga skriftecknen, glorian och den formade handen kan väcka frågor och nyfikenhet. Religionen kristendom konstrueras därmed som något välbekant men ändå spännande.

Den korta texten inleds med ett direkt citat ur Nya testamentet som beskriver det kristna kärleksbudskapet och synen på Gud som kärlek (1 Joh 4:16, Bibel 2000). Härigenom får läsaren omgående inblick i kristendomens viktigaste text och ett inifrånperspektiv på religionen skapas. Meningens inledande perspektivmarkör *Enligt Nya testamentet* signalerar saklighet, men skapar inget distanserat utifrånperspektiv (jfr. *enligt kristendomen, enligt de kristna*). Den fortsatta texten lyder:

Enligt kristen tro visade sig kärleken i Guds son Jesus, som lärde människan vem Gud är. Jesus levde i det land vi kallar Israel. Hans liv och tankar blev upphov till den världsreligion som idag har flest anhängare (LM5, s. 85).

I sin helhet skapar korta inledningstexten ett fokus på religion som dogmatik snarare än praktik, då trossatser står i fokus framför trosutövning. Religionen kontextualiseras också rumsligt, tidsmässigt och numerärt. Kraven på förkunskaper hos läsaren är mycket låga och inomkyrkliga begrepp saknas. Jesus beskrivs som en kärlekshandling från Gud, vilket sätter Gud i fokus för religionsbeskrivningen. Däremot nämns den helige Ande inte alls. Perspektivet är genomgående sakligt. Den dogmatiskt beskrivande meningen inleds av perspektivmarkören *enligt kristen tro*, vilket signalerar saklighet

och möjliggör viss distansering från innehållet utan att skapa ett tydligt utifrånperspektiv (jfr enligt *kristendomen*, enligt *de kristna*). I den sista meningens formulering *hans [Jesu] liv och tankar blev upphov till [kristendomen]* ges dock en förenklad och således delvis missvisande bild av religionen, eftersom Jesus presenteras enbart som en historisk person och inte gudomlig. Den för kristendomen centrala tanken att Jesus faktiskt är Guds son och fortfarande lever utesluts således.

Sammanfattningsvis kan konstateras att den inledande strategin i LM5 för att skapa intresse för religionen är att betona religionens djupa historiska rötter och skapa nyfikenhet genom spännande bilddetaljer. Den korta texten är saklig och ställer låga krav på förkunskaper hos läsaren. Inomkyrkliga begrepp saknas. Perspektivet är balanserat sakligt och utgår inte från någon tydlig position vare sig inom eller utanför religionen. Texten fokuserar på religion som dogmatik snarare än praktik, men ger en förenklad bild även av de få trossatser som tas upp.

LM6: Religion 1

I detta läromedel inleds kapitlet Kristendom med en två sidors introduktionstext där tre färgrika bilder finns insprängda. Löptexten inleds med följande två meningar:

Kristendomen har fått sitt namn efter Jesus Kristus. I Nya Testamentets evangelier och andra texter från tidig kristen tid berättas om hans liv. (LM6, s. 64).

Texten lägger här fokus på Jesus och hans liv som central för kristendomen och relaterar religionens namn till begreppet *Kristus*. Innebörden i detta begrepp förklaras dock inte, varför läsare utan förkunskaper skulle kunna missuppfatta det som ett slags efternamn. Det är dock Jesu liv och gärningar som står i fokus, inte hans ord och förkunnelse. Vare sig Gud, den helige ande eller kristendomens trossatser är tydliga i inledningstexten. Texten introducerar därefter de texter som utgör källa för religionens bild av Jesu liv. Efter dessa inledningsmeningar växlar texten till en narrativ stil, vilket markeras av tempusbyte (till preteritum):

Jesus föddes i Betlehem i Judén. Maria var hans mor och hennes trolovade hette Josef. De var judar av kung Davids släkt. Herrens ängel Gabriel uppenbarade sig för Maria och sa att hon skulle föda en son, avlad av den Helige Ande... (LM6, s. 64).

Den här delen av texten utgör en parafrasering av Nya testamentets beskrivningar av Jesus. För en bibelkunnig läsare är bibelhänvisningarna tydliga och bidrar till igenkänning. Distanserande perspektivmarkörer saknas fullständigt i hela inledningstexten, vilket gör att innehållet framställs som oproblematiska sakförhållanden. Detta gäller även de passager som beskriver övernaturliga händelser (såsom ängeln och jungfrufödelsen i citatet ovan). Härigenom skapas ett tydligt inifrånperspektiv på religionen. Samtidigt ger den narrativa stilen texten en karaktär av berättelse eller saga, en genretillhörighet som möjliggör för läsaren att ändå förhålla sig distanserat till innehållet.

Texten ställer också relativt högra krav på förkunskaper hos läsaren. Det förekommer en mängd inomkyrkliga begrepp som inte förklaras (*uppenbara sig, avlad*

av den Helige Ande, kallelsen, förkunnade, lärjungar, hädare, förlåta synder, Messias) liksom en mängd ålderdomliga ord (*skattskriwa, trolovad, skrifflärda, nejd, rämna, gravsattes*) och ålderdomliga grammatiska konstruktioner (*åt dem gav han*). I enlighet med bibeltexten situeras Jesu födelse till Judéen (snarare än Israel), vilket kan försvåra för läsaren att relatera historien till nutidens geografi. Sammantaget medför dessa inslag att läsaren distanseras från texten och skapar intryck av en ålderdomlig religion.

De tre bilderna som placerats i anslutning till inledningstexten visar historiska oljemålningar som avbildar Jesus i samband med viktiga händelser: Jesu födelse, Jesu dop och när Jesus välsignar barn (och påpekar att de är i fokus). De bekräftar således textens fokus på Jesus och den historiska framtoningen. Eftersom bilderna innehåller inslag såsom änglar, gudomlig duva (symbol för den helige Ande) och gudomligt ljus framställs Jesus som både historisk och gudomlig. Eftersom det rör sig om oljemålningar placeras gudomligheten dock inom ramen för en konstnärlig historisk tolkning.

Sammanfattningsvis kan konstateras att LM6 inledningsvis söker skapa intresse för religionen genom narration i en historisk kontext. Kristendomen beskrivs ur ett inifrånperspektiv och både historiska skeenden och trosutsagor presenteras som oproblematiske fakta för läsaren. Texten ställer vidare relativt höga krav på förkunskaper hos läsaren genom en mängd inomkyrkliga begrepp och andra uttryck som kräver kännedom om kristendomens bibeltexter. Såväl text som bilder framställer religionen kristendom framför allt som en historiskt förankrad religion, vilket också medför distansering från den samtida läsaren.

Jämförelse mellan läromedlen

Vi kommer här att sammanfatta de övergripande tendenserna gällande intresseskapande strategier, krav på förkunskaper och subjektsperspektiv. När det gäller val av intresseskapande strategier finns det i läromedlen ofta en utgångspunkt i det välkända som innebär att religionen kristendom konstrueras som något bekant för läsaren. Två läromedel (LM1, LM3) lockar läsaren att närma sig religionen genom igenkänning och identifikation med välkända praktiker (dop) eller individer (ungdomar). Ytterligare två läromedel (LM4, LM6) använder sig av narrationer som lockar läsaren att tänka sig in i religionen, vilket också skapar effekten av religionen som något välkänt. Endast i ett fall innehåller texten om kristendom också ett tydligt överraskningsmoment (LM4) som lyfter fram en del av religionen som troligen är okänd för läsaren och därigenom kan väcka nyfikenhet. Här rör det sig om en hög grad av exoticering. Ett upplevt behov av exoticering för att skapa intresse hos läsaren kan dock också ses mot bakgrund av en förväntan om att religionen till stor del redan är bekant. I övriga läromedel betonas kristendomens djupa historiska rötter (LM2, LM5, LM6), vilket framhäver religionen som en väletablerad kulturfaktor med hög igenkänningsgrad.

Texternas krav på förkunskaper hos läsaren varierar i hög grad, ibland även inom samma läromedel. Endast två texter (LM2, LM5) ställer mycket låga krav på

förkunskaper hos eleven. De använder genomgående vardagsbegrepp snarare än inomkyrkliga begrepp. Två texter (LM1, LM6) ställer istället relativt höga krav på förkunskaper hos eleven. Detta sker bland annat genom en hög grad av inomkyrkliga begrepp som inte förklaras. LM6 präglas dessutom av ålderdomliga ord och en lång bibelparafra. Här tycks förutsättas att eleven som läser läromedelstexten känner till religionen väl. Övriga läromedelstexter (LM3, LM4) ställer ömsom höga, ömsom låga krav på elevens förkunskaper. I LM3 används visserligen få inomkyrkliga begrepp, men när de förekommer förklaras de med ett invecklat cirkelresonemang som kräver tidigare förståelse för att bli begripligt. LM4 saknar inomkyrkliga begrepp, men skriver om gudstjänstformen på ett sätt som förutsätter kunskap från egna gudstjänstbesök. Dessa skiftande positioner i materialet skulle kunna tolkas som en ambivalens i förhållande till vilka förkunskapskrav som kan begäras av läsaren gällande religionen kristendom.

De subjektsperspektiv som framträder i läromedlen är också mycket varierande. Många av texterna växlar mellan att betrakta religionen inifrån (med en hög grad av närhet) respektive utifrån (med hög grad av distans, som något främmande). LM3 och LM6 utgår tydligast från ett inifrån-perspektiv. Här placeras läsaren emellertid så nära religionen att denne på sina ställen påtvingas ett kristet tänkande, vilket blir problematiskt för elever med annan livsåskådning. LM1 har det tydligaste utifrån-perspektivet med genomgående distans till religionen. Detta läromedel konstruerar även en värderande negativ attityd till religionen vid något tillfälle, vilket kan försvåra kristna elevers förhållningssätt till texten. LM1 innehåller också exkluderande begreppsval som utesluter vissa kristna samfund såsom ortodoxa kyrkor och många svenska frikyrkor ur texten. I LM2 och LM4 blandas subjektsperspektiven. LM2 utgår språkligt sett i huvudsak från ett inifrånperspektiv, vilket balanseras av vissa distansmarkörer som skapar saklighet och undvika påtvingande. Här används också pronomenet *man* som möjliggör flexibel identifiering för läsaren. Innehållet är däremot ömsom förenklande, ömsom rent felaktigt, vilket försvårar för kristna elever att känna igen sig i texten. LM4 blandar ett starkt distanserat utifrånperspektiv med ett påtvingat inifrånperspektiv i det inledande narrativet som emellertid är starkt exoticerande, vilket kan skapa problem för såväl kristna elever som elever med annan livsåskådning. Den korta texten i LM5 har ett sakligt perspektiv som kombinerar bibelcitat med upprepade distansmarkörer.

Diskussion

Denna studie har haft till syfte att genom en ideologikritisk analys undersöka hur bilden av religionen kristendom konstrueras i svenska läromedel för gymnasieskolans religionskunskap. I detta avsnitt diskuteras de övergripande tendenserna i materialet och vilka möjligheter och begränsningar som därigenom skapas för olika elevers igenkänning i texterna.

I de analyserade läromedelstexterna är det varierande och delvis motsägelsefulla förhållningssätt till religionen kristendom som framkommer. Enligt Hellspong & Ledin (1997, s. 263) medför social förändring ofta en ökad *heterogenitet* i texter, medan social stabilitet skapar homogena texter. Sett i relation till detta, skulle resultaten av denna

studie kunna tolkas som att läromedelstexternas växlande positioner speglar en pågående förändring i majoritetssamhällets bild av religionen kristendom. Under 2000-talets första två decennier har Sverige präglats av stora religiösa och samhälleliga förändringar. Allra mest tycks läromedlen spegla övergången från kristendom till postkristendom (Thurfjell 2015). Kristendomen framställs inte som en självklar gemensam religiös och kulturell norm i läromedelstexterna, men inte heller som något främmande eller ovant. Istället pendlar texterna fram och tillbaka mellan olika subjektsperspektiv och förkunskapskrav. Den stora heterogeniteten och växlingarna inom ett och samma läromedel tyder på en osäkerhet i förhållningssättet till religionen kristendom. Processen kring denna religions förändrade position i samhället tycks därmed inte avslutad, utan tycks vara under pågående förhandling.

Detta påverkar olika elevers möjligheter till igenkänning i texten. För elever som inte själva är praktiserande kristna (det vill säga såväl kulturella kristna, elever med annan religiös tillhörighet som elever med icke-religiös livsåskådning) kan läromedelstexternas utgångspunkt i religionen kristendom som något välkänt begränsa möjligheterna för igenkänning. I de fall ett påtvingat inifrånperspektiv tillämpas blir detta troligtvis starkt exkluderande. Enligt vår kännedom finns det dock inga studier om hur icke-religiösa elever uppfattar läromedelstexter i ämnet religionskunskap.

Även praktiserande kristna elever som tillhör vissa inriktningar kan emellertid uppleva sig exkluderade ur vissa av texterna. Detta gäller exempelvis elever tillhörande ortodoxa och orientaliska kyrkor liksom många svenska frikyrkor. Dessutom kan praktiserande kristna elever inom alla inriktningar uppleva en distans till läromedlen då texternas fokus ligger på ett för eleverna främmande plan. Vestøl (2016) har i en analys av hur kristendomen beskrivs av läromedel respektive praktiserande kristna elever i Norge funnit att det finns betydande skillnader i framställningen av religionen. Perspektiven är i läromedlen ofta globala och politiska/kulturella, medan elevernas perspektiv istället är lokala och personliga. Beskrivningarna rör sig i läromedelstexterna inom ett vetenskapligt språk med fokus på rationalitet och principer, medan eleverna använder sig av vardagsspråk, känslor och relationsbetonningar. Även vad gäller kunskapspresentation finns motsvarande åtskillnad, menar Vestøl (2016) då läromedlen generaliserar utifrån fakta och söker begriplighet, medan de praktiserande kristna eleverna använder sig av individuella uttryck för religion och därmed även ibland avstår från att bli begripliggjorda av andra än den egna gruppen. Elevers igenkänning i läromedelstexterna om religionen kristendom kan således bli problematisk för såväl kristna som icke-kristna grupper. Detta blir särskilt problematiskt om läromedlen ska följa Lgy11:s ambition om ett neutralt framställande av religioner. Då innebär såväl ett påtvingat inifrånperspektiv och höga förväntningar på förkunskaper som ett antytt negativt förhållningssätt till religionen och uteslutande av vissa kristna grupper ett problem för denna neutralitet.

Genom vår undersökning av kristendom, den tidigare majoritetsreligionen i Sverige, i läromedlen, framkommer något annat än den självklara norm som tidigare antagits i studier av hur andra religioner framställs i svenska läromedel. Inte heller kristendomen tycks statisk i materialet utan pendlar mellan olika perspektiv, tillsynes utan medveten strategi från läromedelsförfattarna. Med tanke på vår studies begränsade omfång behövs

fler analyser av kristendomen i läromedelstexter för att möjliggöra fortsatta jämförelser mellan olika religioners framställning. För att förstå konsekvenserna av läromedelstexternas framställning behövs även studier av elevreceptionen samt olika elevers möte med läromedelstexter, såväl praktiserande religiösa som kulturella religiösa och icke-religiösa.

Referenser

Läromedel

LM1 = Franck, O. (2011). *Lika och unika – om mening, värde och tro*. Lund: Studentlitteratur.

LM2 = Göth, L. (2014). *Religionskunskap för gymnasiet*. Värnamo: Digilär förlag. <<http://digilär.se/laromedel/gymnasiet/religionskunskap/>>.

LM3 = Jansson, O. & Karlsson, L. (2009). *En mosaik – Religionskunskap 1*. Stockholm: Sanoma utbildning.

LM4 = Mattsson Flennegård, M. & Eriksson, L. (2012). *Söka svar 1 och 2*. 4 utg. Stockholm: Liber förlag.

LM5 = Ring, B. (2013). *Religion och sånt 1*. 4 utg. Stockholm: Liber förlag.

LM6 = Thulin, B. & Elm, S. (2012). *Religion 1*. Limhamn: Interskol.

Litteratur

Aichele, G., Burnett, F., Fowler, R., Jobling, D., Pippin, T., & Wuellner, W. (1995). Ideological Criticism. I: Castelli E., Moore S., Phillips G., & Schwartz R. (Eds.), *The Postmodern Bible: The Bible and Culture Collective*. New Haven; London: Yale University Press, 272–308.

Arvidsson, B., Axelsson, H., Hermansson, M. & Tidman, N-Å. (2002). *Relief A-kurs plus*. 2 utg. Malmö: Gleerups förlag.

Bartsch, P. (2005) *Die Darstellung des Christentums im Schulbüchern islamisch geprägter Länder. Teil 2: Türkei und Iran*. Pedagogische Beiträge zur Kulturbegegnung. Band 22. Berlin: EB-Verlag.

Bergström, G. & Boréus, K. Idé- och ideologianalys. I: Bergström, G. & Boréus, K. (red.) *Textens mening och makt*. Lund: Studentlitteratur, 139–175.

Björkvall, A. (2009). *Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken*. Stockholm: Hallgren & Fallgren.

Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.

Casanova, J. (2014). The two dimensions, temporal, and spatial, of the secular: Comparative reflections on the Nordic Protestant and Southern Catholic patterns from a global perspective. I: van den Breemer, R., Casanova, J. & Wyller, T. (red.). *Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space*, Research in Contemporary Religion, 15. Göttingen: Vandenhoeck & Rubrecht, s. 21–33.

Hellspång, L. (2001). *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Hellspång, L. & Ledin, P. (1997) *Vägar genom texten*. Lund: Studentlitteratur.

Härenstam, K. (1999). *Skolboks-islam: Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Diss. Acta Universitatis Gothoburgensis, 93. Göteborg: Göteborgs universitet.

Härenstam, K. (2000). *Kan du höra vindhästen? Religionsdidaktik – om konsten att välja kunskap*. Lund: Studentlitteratur.

Karlsson, A-M. (2007). Multimodalitet, multisekventialitet, interaktion och situation. Några sätt att tala om "vidgade texter". I: Gunnarsson, B-L. & Karlsson, A-M. (red.) *Ett vidgat textbegrepp*. Uppsala universitet.

Kaymakcan, R. (1999). Christianity in Turkish Religious Education. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 10 (3), 279–293.

Kaymakcan, R. (2007). Curriculum and textbook revisions regarding the image of the "Religious Other" in Turkish religious education. I: Kaymakcan, R. & Oddbjørn, L. (red.). *Teaching for tolerance in Muslim majority societies*. Istanbul: Centre for Values Education.

Kress, G & van Leeuwen, T. (1996) *Reading Images: The grammar of visual design*. London: Routledge.

Kriener, J. & Reiss, W. (2012). *Die Darstellung des Christentums im Schulbüchern islamisch geprägter Länder. Teil 3: Libanon und Jordanien*. Pedagogische Beiträge zur Kulturbegegnung. Band 27. Berlin: EB-Verlag.

Lorch, R. (1989). Text-Signaling Devices and Their Effects on Reading and Memory Processes. *Educational Psychology Review*, 1 (3), 209–234.

Otterbeck, J. (2005). What is Reasonable to Demand? Islam in Swedish Textbooks. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (4), 795–812.

Podeh, E. & Alayan, S. (red.) (2018). *Multiple Alterities: Views of Others in Textbooks of the Middle East*. Palgrave studies in educational media. London: Palgrave Macmillan.

Reiss, W. (2005). *Die Darstellung des Christentums im Schulbüchern islamisch geprägter Länder. Teil 1: Ägypten und Palestina*. Pedagogische Beiträge zur Kulturbegegnung. Band 21. Berlin: EB-Verlag.

Ring, B. (2013). *Religion och sammanhang 1 och 2*. 4 utg. Stockholm: Liber förlag.

HUR FÖRMEDLAS KRISTENDOMEN I LÄROMEDELSTEXTER FÖR GYMNASIESKOLAN? EN
IDEOLOGIKRITISK ANALYS

Viktor Aldrin & Emilia Aldrin

Svenska kyrkan (2016). Medlemmar i Svenska kyrkan 1972–2016. Svenska kyrkans statistik <<https://www.svenskakyrkan.se/statistik>> (Hämtad 1 december 2016).

Thurfjell, D. (2015). *Det gudlösa folket: De postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm: Molin & Sorgenfrei.

Vestøl, J.M. (2016). Textbook Religion and Lived Religion: A Comparison of the Christian Faith as Expressed in Textbooks and by Young Church Members. *Religious Education*, 11 (1), 95–110.

Weibull, L. (2012). Världsreligioner i Sverige. I: Weibull, L., Oscarsson, H. & Bergström, A. (red.). *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, 545–556.

Weibull, L. & Strid, J. (2011). Fyra perspektiv på religion i Sverige. I: Holmberg, S., Weibull, L. & Oscarsson, H. (red.). *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, 331–347.